

# بررسی احداث شبکه‌های آبیاری با فرآیند جلب مشارکت‌های مردمی (مطالعه موردی: پروژه آبیاری میاناب شوشتر)

مسلم سروستانی<sup>۱</sup>، احمدرضا عمانی<sup>۲</sup>، آزاده نوراله نوری وندی<sup>۳</sup>، لیلا بقایی<sup>۴</sup>  
سازمان آب و برق خوزستان

پست الکترونیکی: omid20085@yahoo.com

## چکیده:

محدودیت منابع آب در کشور، ضرورت و اهمیت توجه به بحث صرفه جویی و کاهش تلفات و ضایعات آب در کشور را مشخص می‌نماید. در همین راستا احداث شبکه‌های مدرن آبیاری و زهکشی و ضرورت بهره‌گیری از مشارکت مردم در تمامی مراحل برنامه‌ریزی، طراحی، ساخت و بهره‌برداری پروژه‌ها مورد توجه قرار گرفته است. همچنین امروزه مشارکت مدنی و همیاری بعنوان یکی از شالوده‌های اساسی توسعه پایدار، بیش از پیش مورد توجه سیاست‌گذاران قرار گرفته است. تجربه نشان می‌دهد که برنامه‌های توسعه پایدار، از طریق برنامه‌هایی اثر بخش خواهد بود که به نیازهای ملی از طریق مشارکتهای مردمی پاسخ می‌دهد. در حقیقت در یک فرایند مشارکتی و با کمک بهره‌برداران در قالب تشکلهای و سازمانهای مردمی می‌توان زمینه توسعه پایدار این مناطق را فراهم نمود. شبکه آبیاری و زهکشی میاناب شوشتر واحد عمرانی یک به مساحت ۴۴۷۰ هکتار خالص بخشی از شبکه آبیاری و زهکشی غرب میاناب شوشتر می‌باشد که جز آبخور رودخانه کارون بوده و در جنوب واحد داریون شوشتر واقع شده است. جهت اجرای این پروژه با استفاده از سازوکار جلب مشارکت بهره‌برداران در قالب ماده ۱۰۶ برنامه سوم توسعه اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی دولت جمهوری اسلامی ایران زمینه استفاده از تسهیلات بانکی فراهم گردید. همچنین با تشکیل شرکت‌های تعاونی در محدوده طرح و تشکل کشاورزان در قالب این تعاونی‌ها، زمینه انسجام بهره‌برداران بمنظور بهره‌برداری از این پروژه در دستور کار قرار گرفت. بنابراین در این پروژه با همیاری و مشارکت کشاورزان و تشکل آنها در قالب تعاونی‌های آب بران، زمینه اشتغال‌زایی و افزایش درآمد کشاورزان، تسریع در اجرا و رفع موانع پروژه، کاهش تصدی‌گری دولت و خصوصی‌سازی و بهره‌برداری بهینه از پروژه فراهم گردید.

**واژگان کلیدی:** مشارکت، توسعه پایدار، بهره‌برداری، کشاورزی، تعاونی

<sup>۱</sup> کارشناس ارشد سازمان آب و برق خوزستان

<sup>۲</sup> استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه آزاد جامع شوشتر

<sup>۳</sup> استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه آزاد جامع شوشتر

<sup>۴</sup> کارشناس ارشد

## مقدمه

نواحی روستایی در کشورهای جهان سوم با اختصاص سهم قابل توجهی از تولید ناخالص ملی، اشتغال، تأمین نیازهای غذایی و تأمین ارز، و نیز محل سکونت جمعیت قابل توجهی از مردم، یک بخش مهم و برجسته در توسعه کشورها محسوب می‌شود. روستائیان در راستای اجرای سیاست مشارکت مردم در برنامه‌های توسعه، میتوانند نقش موثر و بسزایی داشته باشند. و به دلیل ظرفیتهای و قابلیت‌هایی که در مناطق روستایی وجود دارد، توانایی تشکیل و ایجاد نهادهای مردمی در تمامی زمینه‌ها و موضوعات مربوطه را داراست.

اهمیت آب و وابستگی کشاورزی به منابع آبی و ضرورت بهره برداری بهینه از آن، نیاز به مشارکت بهره برداران در قالب تشکلهای آنها را بیش از پیش در مرکز توجه قرار داده است. ضرورت استفاده بهینه از آب در طول تاریخ، انگیزه پیدایش و تکامل نظام‌های بهره برداری گوناگون متناسب با شرایط طبیعی و اجتماعی روستاهای ایران را موجب شده است. درگیر نمودن کشاورزان برای بهبود کارایی و اثربخش کردن شیوه‌های آبیاری از طریق فراهم کردن مشوق‌هایی نظیر رهیافت نوین مدیریت مشارکتی آبیاری، اهمیت ویژه‌ای در بهبود مدیریت آب کشاورزی در روزگار ما یافته است. از این روست که این باور نزد صاحب نظران ریشه پیدا کرده و کلید رمز برون رفت از کشاورزی سنتی ایجاد نظام‌های بهره برداری نوین است تا از طریق آن همیاری و همکاری کشاورزان در تشکلهای مدرن مهیا شده، حصول به اهداف توسعه روستایی و کشاورزی فراهم آید (فطورچی، ۱۳۸۵).

امروزه مشارکت مدنی و همیاری بعنوان یکی از شالوده‌های اساسی توسعه پایدار، بیش از پیش مورد توجه سیاست‌گزاران قرار گرفته است و یکی از ابزارهای اساسی و بسیار کارآمد پیشرفت و توسعه هر کشور تلقی می‌شود در واقع مشارکت نوعی همکاری صادقانه و آگاهانه مردم برای خود و جامعه است و مردم نیز وسیله و هدف توسعه می‌باشند. در جوامع روستایی فعالیت‌های گروهی و مشارکتی زمینه را برای همیاری کشاورزان فراهم می‌سازد لذا در این راستا دولت باید نقش حمایت، نظارت و ظرفیت‌سازی را داشته باشد. بنابراین می‌توان گفت که مشارکت فرآیندی است که بهره برداران در تنظیم خط مشی‌ها، انتخاب نوع سرمایه‌گذاری و تصمیمات مدیریتی نقش داشته و در نتیجه دارای احساس مالکیت هستند.

اجرای طرح‌های آبیاری و زهکشی گام بزرگی در جهت استفاده بهینه از منابع آب کشور می‌باشد. این امر در صورتی که با مشارکت بهره برداران صورت گیرد، می‌تواند علاوه بر کاهش بار مالی دولت، تصدی‌گری دولت در بخش آب را کاهش داده و با انتقال مدیریت به مرور زمان، مدیریت حفظ، نگهداری و بهره برداری از منابع آب را به خود مردم واگذار نماید. مشارکت مردم در چنین طرح‌هایی باعث پذیرش آسان، کم‌کردن هزینه‌ها، افزایش سرعت اجرا و پایداری طرح‌های اجرا شده می‌گردد (borrini.1999).

تشکل تعاونی‌های آبران نیز یکی از راهکارهای جلب و مشارکت بهره برداران در طرح‌های منابع آب و نیز ترغیب آنان به همکاری با دولت در روند اجرای برنامه‌های توسعه می‌باشد که تحقق عدالت اجتماعی و نتیجه نهایی آن، دستیابی به توسعه پایدار خواهد بود. با عنایت به وجود مفاهیمی چون سرمایه‌های اجتماعی، انسانی، معنوی و فکری در شرکتهای تعاونی، همچنین با اتکاء به اصل عدالت خواهی و مردم‌سالاری در تعاون، تشکیل و حمایت از تعاونی‌های آبران را می‌توان رویکرد مناسب و موثر برای دستیابی به توسعه پایدار و تغییرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دانست.

## مفهوم و ارتباط مشارکت مردمی و توسعه پایدار

امروزه کشورهای در حال توسعه، بیش از پیش به همکاری، همیاری و مشارکت فعال مردم بمنظور دستیابی به توسعه پایدار نیاز دارند. هرچه میزان همکاری مردم در فرایند توسعه بیشتر باشد سرعت موفقیت در طرحها جهت دستیابی به توسعه پایدار به همان نسبت بیشتر خواهد بود.

با توجه به اینکه در فرآیندهای توسعه پایدار، انسانها بازیگران و مجریان اصلی توسعه به حساب می آیند لذا مشارکت های مردمی در توسعه پایدار اهمیتی بیش از پیش می یابد. در واقع توسعه پایدار فرآیندی است که فرصتها و امکان انتخاب انسان را گسترش و قابلیت های او را افزایش می دهد. بحث توسعه پایدار روستایی بدون مشارکت و همیاری مردم امکان پذیر نمی باشد چرا که دولت به تنهایی از عهده چنین کاری ناتوان است لذا می توان گفت که مشارکت مساله ای است که تمام وجود پایداری را احاطه کرده است و بدون بحث پایداری بی معنی خواهد بود (از کیا، ۱۳۸۷).

برای مشارکت تعاریف متعددی وجود دارد. برخی مشارکت را در ارتباط با توسعه و توسعه پایدار مد نظر داده اند. اوکلی و مارسدن (۱۳۷۰) معتقدند که مشارکت در مفهوم گسترده به معنای برانگیختن حساسیت مردم و نتیجتاً به معنای افزایش درک و توان روستائیان جهت پاسخگویی به طرحهای توسعه و نیز به مفهوم تشویق ابتکارات محلی است. آنها مشارکت را شامل دخالت مردم در فرآیندهای تصمیم گیری و اجرای طرحها می دانند. رفیع پور مشارکت را تشریک مساعی و نیز سهیم شدن عده ای در امری برای حصول هدف نهایی تعریف می کند (رفیع پور، ۱۳۷۰). همچنین هرکنش متقابل اجتماعی که در آن افراد یا گروهها کار و فعالیت خود را به صورت کم و بیش سازمان یافته و با کمک متقابل به هم می آمیزند تا هدفی مشترک تحقق یابد (رابرت مید، ۱۳۷۴). آنتونی هال و جیمز میدجلی معتقدند که مشارکت بعنوان یک نوع باور و پیش نیاز هر طرح یا برنامه موفقیت آمیز برای بهبود زندگی مردم و توسعه اجتماعی مطرح می باشد. لذا امروزه سازمانهای مختلف بین المللی با پیشینی جدید نسبت به توسعه و تاکید بر ارزشهای انسان گرایی و خلاقیت گروهی، مشارکت را به عنوان نیاز بشر و راهکار اصلی توسعه جوامع پذیرفته و در برنامه های خود بر نقش بسیار مهم مشارکت مردمی تاکید دارند (غفاری، ۱۳۸۶). بنابراین مشارکت عبارت از فرآیند نیازسنجی، تصمیم گیری، برنامه ریزی، اجرا، بازنگری، ارزشیابی و بهره مندی مشترک افراد (ژرژ فوکه، ۱۳۷۵).

کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه توسعه پایدار را به عنوان توسعه ای تعریف کرد که نیازهای نسل فعلی را بدون ایجاد اشکال در توانایی نسلهای آینده در بر آوردن احتیاجات خود تامین می کند (زاهدی، ۱۳۸۵).

در ارتباط با مفهوم توسعه روستایی دیدگاههای گوناگونی وجود دارد؛ از دیدگاه بانک جهانی، توسعه روستایی استراتژی است که برای بهبود زندگی اقتصادی اجتماعی گروه مشخصی از مردم که همان روستائیان فقیرند، طراحی می شود این استراتژی در پی گسترش منافع توسعه در بین فقیرترین افرادی است که در نواحی روستایی به دنبال امرار معاش هستند. از نظر بانک جهانی، فقرای روستایی شامل کشاورزان خرده پا، اجاره نشین ها و خوش نشین ها می شود (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۲).

دستیابی به توسعه همه جانبه روستایی، بدون اتخاذ روشهایی که در آن به مشارکت مردمی بعنوان زیربنا نگریسته شود، میسر نمی باشد. مشارکت در نواحی روستایی به دنبال ساماندهی رابطه متقابل انسان با محیط جغرافیایی با بهره وری بهینه در سطوح مختلف تولید کشاورزی است (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۲). در واقع مشارکت در طرحهایی که با هدف توسعه پایدار در مناطق روستایی انجام می پذیرد عبارت است از تسهیم مردم در عقاید، فکر کردن با یکدیگر، بیان دیدگاه به طور اثربخش، برنامه ریزی، اولویت بندی و مداخله در فرآیند تصمیم گیری است (panelli.2002).

مشارکت در خط و مشی های توسعه پایدار روستایی به شعار روز در این محیط ها بدل گشته و منجر به بالندگی و شکوفایی گفتمان اجتماعی شده است که در برنامه ها و سیاستهای جاری نفوذ دارند (Edwards, 1998).

تجربه تاریخی فرآیند توسعه در کشورهای توسعه یافته و پیشرفته، این امر را روشن ساخته که توسعه روستایی یک ضرورت بنیادی برای توسعه ملی است و می بایست در اولویت برنامه های توسعه ای قرار گیرد (شکوری، ۱۳۸۰). اگر قرار است توسعه در کشورهای جهان سوم نیز انجام گیرد و خود پایدار باشد باید به طور اعم از مناطق روستایی و به طور اخص از بخش کشاورزی آغاز شود، مسائل اساسی فقر گسترده، نابرابری در حال رشد، رشد سریع جمعیت و بیکاری فزاینده تماماً ریشه در رکود و اغلب سیر قهقرای زندگی اقتصادی مناطق روستایی دارد (تودارو، ۲۰۰۲).

### **اهمیت و ضرورت مشارکت روستائیان در طرحهای توسعه منابع آب**

امروزه موضوع مشارکتهای مردمی، ماهیت آن، سازوکارهای اجرایی و کیفیت بهره گیری از آن، جزئی جدا نشدنی در ادبیات توسعه شده است. ضرورت توجه به این امر از آنجا ناشی گردید که بسیاری از تجربه های گذشته در مناطق مختلف به ویژه در روستاها حاکی از آن بود که عدم دخالت مردم در فرآیند برنامه ها موجب شد که مردم به طرحهای اجرا شده تعلق خاطر نداشته باشند. این مسئله در درازمدت، زمینه شکست این گونه طرحها را فراهم آورد (حیاتی، ۱۳۸۷). مشارکت مردم در روند توسعه نزد صاحب نظران از چنان اعتباری برخوردار است که بعضاً توسعه را معادل مشارکت دانسته و یا مشارکت را وسیله و هدف توسعه ذکر کرده اند (خدری، ۱۳۸۳).

در حقیقت مردم هم وسیله توسعه و هم هدف آن می باشند. طرحهای توسعه روستایی هم از لحاظ ماهیت طرحها و هم محدودیت امکانات و منابع دولتی، نیازمند مشارکت مردم در تمامی ابعاد هستند. مشارکت در حکم ابزاری برای گسترش و توزیع دوباره فرصت ها با هدف اتخاذ تصمیم های گروهی، همیاری در توسعه و بهره مندی همگانی از فوائد آن است. این مشارکت می تواند در تمامی مراحل مختلف تصمیم گیری، اجرا، بهره برداری، تقسیم منافع و ارزیابی وجود داشته باشد. لذا می باید با اتخاذ تدابیر ویژه امکان مشارکت گسترده مردم را در فرآیند توسعه روستایی فراهم آورد.

مدیریت مشارکتی آبیاری به عنوان یک رهیافت جهانی برای بهره برداری پایدار از تأسیسات و منابع آبی، وارد کشور نیز گردیده و از این رهگذر مقامات ارشد بخش، اجرای این رهیافت را به عنوان یک ضرورت مورد تأیید و تأکید قراردادده اند (حیدریان ۱۳۸۳). کشاورزان نیز اصلی ترین عامل در مدیریت مصرف آب و تولید فرآورده های کشاورزی جهت دستیابی به توسعه محسوب می شوند و هر فرآیند و اقدامی که در شبکه های آبیاری و زهکشی بدون توجه به تأثیر نقش کشاورزی انجام می شود، بازدهی کافی و مطلوب نخواهد داشت (World bank, 2006).

استفاده بهینه از منابع آب یکی از برنامه های مهم اقتصادی، اجتماعی کشور می باشد که مشارکت های مردمی مهمترین وسیله برای تحقق به سیاستهای فوق به حساب می آید. مواد قانونی در برنامه های توسعه، گامی در این جهت است که هدف از آن مشارکت مردم در طرح های توسعه منابع آب به ویژه احداث شبکه های آبیاری و زهکشی و نیز بهره برداری از پتانسیل مشارکتی کشاورزان در اجرا و بهره برداری و نگهداری از این طرحهاست. بطور کلی ضرورت ها و دلایل مشارکت مردم در مدیریت منابع آب به شرح ذیل خلاصه شده است:

- تمرکز زدایی: با مشارکت مردم در مدیریت منابع آب موجب توانمندسازی کشاورزان، امکان مدیریت مطلوب محلی شده و کشاورز خود را شریک در طرح دانسته و مدیریت می کند (Duram and Brown, 1999).

- ابعاد اجتماعی: هدف از توسعه اجتماعی پیدا کردن راههایی برای سامان دهی برنامه های خودیاری و در اختیار قرار دادن تکنیک هایی برای تضمین کار گروهی می باشد (Bogati, 1996).
- پایداری: مدیریت پایدار منابع آب و خاک، مستلزم ایجاد بسترهای مناسب بر اساس شرایط طبیعی، اقتصادی و اجتماعی می باشد که پیش نیاز تامین این موارد، آشنایی با اصول توسعه پایدار است. توسعه پایدار نیز با مصرف بهینه و پایدار از منابع و با مشارکت گسترده مردم تداوم می یابد.
- ابعاد اقتصادی و مالی: به منظور اجرای اثربخش مدیریت حوزه های آبخیز، به یک ترکیب مناسب مشارکت های مردمی، اعتبارات مالی، نیروی انسانی، فرهنگ و منابع سازمانی نیاز دارد (Hernandes, 1995).

### ترسیم وضعیت مطلوب طرح های مشارکت مردمی

عواملی گوناگونی می توانند در موفقیت طرحهای مشارکتی تأثیرگذار باشند که توجه به این عوامل ودخالت دادن آن در فرآیند مشارکت پایداری بیشتر طرحهای مشارکتی را تضمین می کند.

تقوی (۱۳۷۸) به نقل از کیا بیان می کند که هرگونه کارمشارکتی در روستا از طریق شورای روستا بهتر به انجام خواهد رسید و بنابراین آگاهی دادن به مردم روستایی و آشنا نمودن هر چه بیشتر آنها با اهداف و مسئولیتهای شوراها، می تواند در تمامی مراحل تهیه و اجرای یک پروژه، مؤثر واقع گردد. پس هرچه اعضاء این شوراها با مسائل و مشکلات مردم روستایی بیشتر درگیر باشند، در انتقال مشکلات آنها و فراهم نمودن زمینه هر چه بهتر مشارکت آنان موفق تر عمل خواهند نمود.

همچنین سلام و همکاران (Salam, 2005) نیز معتقدند برای اینکه مشارکت موفقیت آمیز باشد، مشارکت کنندگان باید از حقوق بلند مدت مطمئن باشند، رابطه بین منافع مطمئن و توسعه پایدار یک رابطه قوی است. بانک جهانی (world bank, 2003) به این نکته اشاره می کند که موفقیت مشارکت در بخش آب به نحوه چیدمان سازمانی فرآیند مشارکت و تحویل پروژه، وابسته است. برای افزایش پاسخگویی به نیازهای استفاده کنندگان، بهبود بازگشت هزینه و یکپارچه کردن نگرانی های اجتماعی، محیطی و مالی در طراحی و مدیریت پروژه، خدمات باید بر پایه تقاضا باشد. هارتلی (Hartley, 2006) نیز، ۵ موضوع را برای ایجاد اعتماد عمومی در مدیریت منابع آب حیاتی می داند:

- اطلاعات برای تمام بهره برداران: اطلاعات، دانش، زمینه بومی و آموزش، همگی یک نقش مهم در شکل گیری ادراکات و ماهیت مشارکت عمومی دارند.
- حفظ انگیزش افراد و نشان دادن تعهد سازمانی: افراد نیاز دارند که برای مشارکت در تصمیم گیری برانگیخته شوند. به ندرت یک انگیزه کافی است، معمولاً هر فرد نیاز به چندین انگیزنده دارد تا مشارکت کند و به مشارکت ادامه دهد. سازمان باید یک تعهد واقعی نسبت به مشارکت عمومی نشان دهد که باعث ایجاد اعتماد شود. انگیزش مشارکت کنندگان باید حفظ شود تا مشارکت خود را ادامه دهند.
- ارتقاء ارتباطات و گفتگوی عمومی: ارتباطات، ابزاری برای معاوضه اطلاعات، توسعه درک متقابل و تعریف روابط است.
- اطمینان از بازده و فرآیند تصمیم گیری سالم و بی طرفانه: احساس بی طرفی هم در فرآیند تصمیم گیری وهم در بازده کاربرد دارد. بی طرفی در تصمیم گیری یعنی مشارکت هر فرد با گوش دادن واقعی به هر فرد و بی طرفی در نتایج یعنی آیا زحمت و فواید یک تصمیم به صورت بی طرف تقسیم می شود.
- ایجاد و حفظ اعتماد: اثرهمزمان موضوعات اشاره شده به ایجاد (یا از هم پاشیدگی) اطمینان و اعتماد عمومی کمک می کند

بنابراین آنچه مسلم است در مدیریت مشارکتی موفق، مشارکت مردم به عنوان اصل اساسی می باشد که نادیده گرفتن آن موجب هدر رفتن سرمایه گذاریهای دولتی خواهد شد. بنابراین باید به گونه ای عمل کرده که فعالیت شرکتهای بهره برداری (به عنوان دستگاه اجرایی) و کشاورزان (به عنوان بهره بردار) در تعامل یکدیگر و نه درمقابل و موازی یکدیگر باشند (معتدلی و همکاران، ۱۳۸۶).

## مشخصات طرح و نحوه انجام کار

شبکه آبیاری و زهکشی میاناب شوشتر واحد عمرانی یک به مساحت ۴۴۷۰ هکتار خالص بخشی از شبکه آبیاری و زهکشی غرب میاناب شوشتر می باشد که جز آبخور رودخانه کارون بوده و در جنوب واحد داریون شوشتر واقع شده است. براساس نتایج مطالعات هواشناسی منطقه مورد مطالعه در زمرة مناطق خشک محسوب میگردد. اکثر نزولات آسمانی متعلق به پائیز و زمستان بوده و میانگین بارندگی معرف دشت ۲۴۱/۴ میلیمتر گزارش شده است. روستاهای تحت پوشش طرح شامل روستاهای لنگر، تبتی، سه بنه سفلی، سه بنه علیا، عله حاج عبدالعلی، فیاض، قلعه خان، عرب اسد می باشند.

مسائلی از قبیل ماندابی شدن، شوری و قلیائیت خاکهای موجود و نیز عدم استفاده از تکنیکهای مناسب در بهره برداری از منابع آب و خاک و نیز کمبود سرمایه گذاری های لازم در این زمینه، موجبات کاهش کیفیت شیمیایی و فیزیکی خاک شده و در نتیجه محدودیتهای متعددی در امر فعالیتهای کشاورزی در سطح منطقه را فراهم آورده است. با توجه به امکان آبیگری از رودخانه کارون، آب این دشت تأمین می گردد، شرایط بهره برداری از اراضی واقع در این دشت نیز بهبود می یابد.

با توجه به اینکه محل اعتبارات این طرح از ماده ۱۰۶ برنامه سوم توسعه اجتماعی اقتصادی کشور می باشد (۷۰٪ توسط بانک کشاورزی و ۳۰٪ توسط وزارت نیرو) و جوهی که از سوی بانک کشاورزی به طرح اختصاص می یابد از منابع داخلی آن تأمین می گردد لذا بانک کشاورزی جهت اعطای تسهیلات سازمان آب و برق را ملزم نموده که حداقل میزان ۷۰٪ از اسناد و مدارک کشاورزان محدوده طرح آبیاری و زهکشی میاناب را جمع آوری نموده و با حضور نماینده بانک کشاورزی نسبت به اخذ امضاء از آنان اقدام نماید تا به تناسب پیشرفت فیزیکی طرح نسبت به پرداخت تسهیلات اقدام نماید. مدیریت طرح در زمان ساخت و بهره برداری بعهده سازمان آب و برق خوزستان خواهد بود. بدیهی است از امکانات و توانمندیهای شرکت تعاونی متشکل از بهره برداران در زمان سازندگی و بهره برداری طرح استفاده خواهد شد. مجموع اقدامات و فرآیندهای انجام شده در پروژه بطور کلی بشرح زیر می باشد:

- شناسایی جوامع انسانی واقع در محدوده شبکه
- تعیین ویژگیهای بهنگام جمعیتی شامل جمعیت، خانوار، میزان سواد، مهاجرت، نسبت جنسی . سنی و...
- شناسایی ویژگیهای قومی و تعاملات و تعارضات فرهنگی در جوامع محدوده پروژه
- بررسی ساختار قدرت و شناسایی عناصر و نهادهای محلی ذی نفوذ و رهبران محلی
- دریافت نظرات و دیدگاههای ذینفعان
- برنامه های آموزشی و ترویجی
- ارائه راهکارهای اجرایی به منظور کاهش مقاومتها و افزایش همراهی های جامعه محلی با طرح
- بازدید کشاورزان از طرحها
- انعقاد قرارداد بین بانک عامل و بهره برداران
- تشکیل کشاورزان در قالب شرکتهای تعاونی

- ظرفیت سازی برای واگذاری مدیریت به تشکلهای مصرف کنندگان آب

### **انتقال مدیریت آبیاری به تعاونی های ایجاد شده در طرح: مشکلات و راهکارها**

در راستای طراحی فرآیند مدیریت آبیاری به تشکل های آب بران در محدوده پروژه، جلسات متعددی با مسئولین شهرستان خصوصا ادارات جهاد کشاورزی، بخشداری، شوراهای اسلامی روستاها، اداره تعاون و روستائیان برگزار گردید و نهایتا منجر به تاسیس ۴ شرکت تعاونی در منطقه گردید و کشاورزان واقع در محدوده طرح در این تعاونی ها متشکل گردیدند. مجموعه اقدامات لازم در خصوص واگذاری مدیریت آبیاری به تشکل های آب بران در این پروژه بشرح زیر می باشد:

- تحویل شبکه های احداثی به تشکلهای
- به رسمیت شناختن تشکلهای به عنوان بهره بردار طرح
- تهیه مکان مناسب جهت محل دفاتر تعاونی ها و تهیه ملزومات مورد نیاز آنها در حد توان
- آموزش بهره برداران و تدوین نظام بهره برداری توسط مشاور طرح
- ایجاد ظرفیت های فنی لازم در تشکلهای جهت بهبود بهره برداری طرح
- ایجاد انگیزه های لازم در کشاورزان به منظور احساس مالکیت شبکه ها
- حمایت های همه جانبه از تشکلهای در مراحل اولیه تا بتوانند خودکفا گردند
- اولویت دادن تشکل ها در خصوص تأمین نهاده های کشاورزی وسایر خدمات ضروری
- حمایت های حقوقی و پشتیبانی مالی و مدیریتی: جهت ارتقاء توانائی مدیریتی اعضاء هیئت مدیره تشکل آب بران، آموزش و پشتیبانی مشاوره ای شامل مواردی همچون مهارتهای کلی مدیریت حسابداری، مدیریت مالی، مدیریت کارکنان، تجهیز منابع اعتبارات و یارانه ها، تعیین یک نظام تعیین آب بهای کارآمد و مؤثر تا رسیدن به خودکفائی مالی
- با ایجاد شرکتهای تعاونی و انسجام روستائیان در قالب تشکل های آب بران یکسری وظائف و اختیارات به این سازمانهای مردم نهاد واگذار گردیده است که بطور کلی خلاصه وظائف تشکل های آب بران در محدوده پروژه بشرح زیر جمع بندی شده است:

- عقد قرارداد با شرکتهای آب منطقه ای ذیربط
- توزیع آب در کل شبکه
- دریافت آب بها از بهره برداران در محدوده فعالیت تشکل به منظور مساعدت با شرکت بهره بردار
- بررسی مشکلات و نواقص فنی شبکه و اعلام آن به شرکت بهره بردار
- حفاظت از تاسیسات و ابنیه شبکه از جمله دریچه ها و رگلاتور ها و احاریم
- پاسخگویی به مسایل و مشکلات بهره برداران و پیگیری آن
- نظارت و کنترل به رعایت الگوی کشت تعیین شده
- همکاری و مشارکت در اجرای برنامه های آموزشی، اطلاع رسانی و ترویجی در زمینه مصرف بهینه و حفاظت از منابع آب. انتقال مدیریت به تشکل های ایجاد شده در منطقه دارای حساسیت و ظرافت خاصی است که در صورت عدم توجه به

مسائل و موضوعات مربوطه، با مشکلات و موانع فراوانی برخورد می شود در ذیل به پاره ای از مشکلات و موانع موجود در این پروژه در ارتباط با موضوع انتقال مدیریت اشاره شده است:

- عدم انجام مطالعات اقتصادی و اجتماعی توسط مهندسين مشاور
- روشن نبودن جایگاه حقوقی زارع در مجموعه طرح
- نامشخص بودن وضعیت بهره برداری و نگهداری طرح
- عدم یکپارچگی و انسجام دستگاه های مختلف دولتی نسبت به موضوع مشارکت های مردمی
- نهادینه نبودن فرایند مرحله فروش اقساطی طرح و نظارت بر آن
- عدم آگاهی زارعین نسبت به اهداف دولت در طرحها و بی اعتمادی مردم نسبت به ادارات دولتی
- پایین بودن آگاهی زارعین نسبت به طرح های آب و لزوم آموزش و ترویج در این خصوص
- پایین بودن بنیه مالی و ریسک پذیری زارعین

با توجه به مشکلات اشاره شده در پروژه راهکارها و راهبردهای ذیل جهت دستیابی به انتقال مدیریت آبیاری پایدار در پروژه اعمال گردید:

- افزایش سطح آگاهی کشاورزان و توجه بیشتر آنان به ارزش و اهمیت آب
- استفاده از تجربیات کشورهای پیشرو در زمینه انتقال مدیریت
- حمایت های ویژه در زمینه تهیه وسایل و تسهیلات لازم برای بهره برداری و نگهداری
- قرار دادن تخفیف های ویژه و اجرای آن برای مصرف بهینه آب
- ساماندهی سرفصلهای نظام بهره برداری و تامین هزینه آموزشی و غیره
- مشارکت وسیع بهره برداران در تمامی مراحل تصمیم گیری، برنامه ریزی، طراحی، ساخت، بهره برداری و و نگهداری و تامین مالی (احداث، توسعه و ترمیم) پروژه های آب و خاک.
- اعمال راهکارهای تحویل حجمی آب توام با تعرفه بندی مناسب قیمت آب در شبکه های آبیاری کشور براساس شرایط خاک، اقلیم، بهره وری و میزان تولید و مصرف آب، روشهای مناسب تحویل حجمی آب، ایجاد انگیزه های تشویقی برای کم مصرف کنندگان در شبکه های سنتی و تنظیم شده بر اساس سند ملی الگوی مصرف بهینه آب کشاورزی.
- برنامه ریزی به منظور تکمیل و ترمیم شبکه های آبیاری و زهکشی اراضی پایاب سدهای مخزنی و سد های انحرافی و تاسیسات آبرگیری و انتقال و واگذاری مدیریت بهره برداری و نگهداری از شبکه های آبیاری و زهکشی و تاسیسات مربوط به تشکلهایی که ایجاد شده.

### **اثرات و پیامدهای اجرای پروژه در منطقه :**

مشارکت مردم در طرح آبیاری و زهکشی میاناب شوشتر دارای اثرات و دستاوردهای مثبتی بوده که در زیر به پاره ای از آنها اشاره شده است:

- تشویق و افزایش مشارکت مردم در هر مرحله از فرآیند برنامه ریزی
- استفاده از توانایی ها و پتانسیل بالقوه روستائیان



- تاکید بیشتر بر نیازهای مردم و کاهش بار مالی برای دولت
- تشویق مردم در جهت تداوم و نگهداری پروژه‌ها
- افزایش آگاهی‌های مردم و کاهش زمان و هزینه طرح‌ها و پروژه‌ها
- کاهش هزینه‌های مردم و در مقابل افزایش درآمدهای آنان
- افزایش اشتغالزایی و جلوگیری از مهاجرت روستائیان
- افزایش روح تعاون و ایجاد انسجام در جامعه روستایی
- هویت بخشی به سیمای روستا و ارتقای سطح در آمد و زندگی روستائیان و کشاورزان
- القاء حس مالکیت در طرح‌ها به روستائیان و در نتیجه افزایش نگهداری و بهره برداری مطلوب از طرح‌ها
- ایجاد روحیه همیاری و همفکری در روستائیان در جهت رفع مشکلات

### نتیجه گیری و پیشنهادات

امروزه مشارکت را پایه و شالوده توسعه می دانند بطوری که کلیه برنامه ها و فعالیتهای توسعه مانند مطالعات، اجرا، مدیریت و بهره برداری همگی شکل و سیاق مشارکتی به خود گرفته اند. با نگاهی به تجارب حاصله از مشارکت روستایی در کشور در می یابیم که مشارکت روستائیان بیشتر در مراحل اجرای طرحهای توسعه بوده است و این نوع مشارکت نمی تواند تمامی اهداف توسعه پایدار را محقق سازد. بنابراین می باید اجرای برنامه های توسعه با فرآیند مشارکت مردم در تمامی مراحل با کاهش تصدی گری دولت و واگذاری کار به مردم صورت گیرد.

محدودیت منابع آب و اهمیت بهره وری در کشاورزی، مدیریت و رویکرد های نوین در راستای مشارکت بهره برداران در طرحهای عمرانی و ساماندهی فعالیتهای آنان در قالب تشکل های آب بران منابع آب را می طلبد. با توجه به راندمان بسیار پایین آب در بخش کشاورزی و آبیاری، ایجاد شبکه های مدرن آبیاری و زهکشی گام بزرگی در جهت استفاده بهینه از آب در کشور است. از آنجایی که احداث شبکه های مدرن آبیاری و زهکشی نیاز به منابع مالی فراوانی دارد بنابراین به منظور کمک به دولت در تامین منابع مالی و سرعت بخشیدن به احداث شبکه های مدرن علاوه بر استفاده از بودجه های عمرانی، مشارکت کشاورزان از طریق سیستم بانکی طی برنامه های توسعه کشور امری ضروری به نظر می رسد. مشارکت های مردمی مهمترین وسیله برای تحقق سیاستها و برنامه های مهم اقتصادی و اجتماعی کشور به حساب می آید. مواد قانونی در برنامه های توسعه، گامی در این جهت است که هدف از آن مشارکت مردم در طرح های توسعه منابع آب به ویژه احداث شبکه های آبیاری و زهکشی و نیز بهره برداری از پتانسیل مشارکتی کشاورزان در اجرا و بهره برداری و نگهداری از این طرحها است. با مشارکت مردم در طرحها نه تنها مقاومت و مخالفتهای مردمی در پروژه ها حذف می گردد بلکه توان اجرایی و اقتصادی آنان نیز در اختیار پروژه قرار خواهد گرفت. همچنین بهره برداران با احساس مالکیت بر طرحها، مسئولیت پذیری و نگهداری بهینه از تاسیسات ایجاد شده، افزایش خواهد یافت. مشارکت کشاورزان نباید تنها جنبه کمکهای مالی داشته باشد بلکه باید در کلیه مراحل برنامه ریزی، اجراء و بهره برداری از شبکه ها نیز مشارکت داشته باشند. بنابراین با مشارکت کشاورزان در مدیریت آبیاری و استفاده از دانش بومی منطقه، می توان گامی مؤثر در جهت شکوفایی کشاورزی و توسعه پایدار برداشت.

از سوی دیگر نباید مردم را وادار و اجبار به مشارکت در برنامه های توسعه نمود زیرا این موضوع موجب دلسردی مردم از طرحهای توسعه می گردد و نهایتاً منجر به عدم مشارکت و کناره گیری مردم از برنامه ها خواهد شد. بنابراین بمنظور دستیابی به توسعه پایدار در طرحهای توسعه، می باید با برنامه ریزی صحیح و اصولی از نظرات و مشارکت مردم استقبال نمود.

ایجاد تشکل های آب بران بمنظور ظرفیت سازی و ایجاد زیرساختهای اجتماعی در مناطق روستایی دارای اهمیت و توجه ویژه ای است. از آنجایی که موفقیت و کارایی این تعاونی ها، نیازمند حمایت و پشتیبانی از آنها را دارد، بنابراین به منظور پویایی و پایداری این تعاونی ها، می باید به بستر سازی و زمینه یابی تشکلهای، جهت حضور در تصمیم گیری ها و مدیریت پروژه ها، توجه نمود. تجارب موجود در بخش کشاورزی نشان می دهد که شرط برقراری مشارکت در بین بهره برداران وجود یک سازمان و یا تشکل می باشد. در همین راستا زمینه سازی ایجاد تشکلهای آب بران، توانمندسازی جهت ایجاد خود باوری و تقویت روحیه مشارکتی بهره برداران به منظور حضور در تصمیم گیری و تصمیم سازی از مواردی است که می باید مورد توجه جدی قرار گیرد.

با توجه به الگوی کشت مناسب ارائه شده در طرح توجیهی و مستعد بودن اراضی مناطق روستایی محدوده پروژه در صورت اجرای طرح، علاوه برافزایش تولیدات کشاورزی و دامی و در نتیجه افزایش درآمد کشاورزان این طرح، زمینه اشتغال فعال روستائیان را نیز فراهم خواهد نمود. استفاده بهینه از منابع آب و خاک، جلوگیری از مهاجرت روستائیان به شهرها و رونق اقتصادی روستاها از جمله مزایای بهره برداری از این پروژه محسوب می شود.

#### **در مجموع پیشنهاد می شود:**

- مشارکت بهره برداران می باید در تمامی مراحل شامل مطالعات، اجرا و بهره برداری صورت گیرد و اجرای پروژه ها بدون انجام مطالعات اجتماعی عدم موفقیت را در پی خواهد داشت. جلب مشارکت فعال و موثر بهره برداران در مدیریت طرحهای عمرانی نیازمند آگاهی آنان از نیاز مشارکت و اختیار دادن به آنان در تصمیم گیری ها و مسئولیت ها می باشد.
- تجارب موجود در بخش کشاورزی نشان می دهد که شرط برقراری مشارکت در بین بهره برداران وجود یک سازمان و یا تشکل می باشد. در همین راستا زمینه سازی ایجاد تشکلهای آب بران، توانمند سازی جهت ایجاد خود باوری و تقویت روحیه مشارکتی بهره برداران، ظرفیت سازی و .... به منظور حضور در تصمیم گیری و تصمیم سازی از مواردی است که می باید مورد توجه جدی قرار گیرد. بنابراین مشارکت مردم می باید در قالب سازمانهای منسجم نظیر تشکلهای یا تعاونی ها صورت گرفته که حمایت دولت از این تشکلهای در مرحله ابتدایی بسیار حائز اهمیت است. ایجاد تشکلهای آبران ارتقاء کارایی و بهره وری را به همراه خواهد داشت.

- انتقال مدیریت آبیاری به تشکلهای مردمی

- می باید آموزش های لازم برای انجام عملیات بهره برداری و نگهداری از شبکه ها به بهره برداران داده شود و این آموزش ها به بهره برداران بموقع و قبل از شروع عملیات بهره برداری ارائه شده شود.

- انجام مطالعات اجتماعی همزمان با مراحل مختلف مطالعاتی و اجرایی

- استفاده از افراد با نفوذ و مورد اعتماد کشاورزان بعنوان اهرم تسریع کننده در جلب مشارکت آنان

- ارتقا آگاهی و اطلاعات بهره برداران از فرهنگ مشارکت بمنظور پذیرش آگاهانه مشارکت

- ایجاد هماهنگی لازم بین ادارات و سازمانهای دست اندرکار آب و کشاورزی

- رفع موانع حقوقی و مشکلات مالکیت اراضی بهره برداران بمنظور عقد قرارداد مشارکت با بانک عامل

## سیاسکزاری

بدینوسیله از معاونت محترم حفاظت و بهره برداری سازمان جناب آقای مهندس داوری دهکردی که همواره از رهنمودها و تجارب ارزشمند ایشان بهره گرفته ایم و همچنین از دیگر همکاران زحمتکش و به طور خاص از دفتر تحقیقات و استانداردهای آب سازمان آب و برق خوزستان که ما را مورد حمایت و تشویق قرار داده اند تا در راستای اهداف نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران گام برداشته و موجبات رشد و شکوفایی و توسعه و عمران پایدار این استان را فراهم می نمایند تشکر و قدردانی می شود.

## مراجع:

- ۱- ازکیا، مصطفی؛ علی ایمانی. توسعه پایدار روستایی، نشر اطلاعات، تهران، ویرایش اول، ۱۳۸۷.
- ۲- اوکلی، پیترا؛ دیوید مارسدن. توجه منصور محمودنژاد. رهیافتهای مشارکت در توسعه روستایی، نشر مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، تهران، ویرایش اول، ۱۳۷۰.
- ۳- تقوی، س.م. (۱۳۷۸). بررسی عوامل اقتصادی واجتماعی موثر بر مشارکت روستاییان در طرحهای منابع طبیعی: مطالعه موردی شهرستان بویراحمد، پایان نامه کارشناسی ارشد، بخش جامعه شناسی، دانشگاه شیراز.
- ۴- تودارو، مایکل (۱۳۸۳). توسعه اقتصادی در جهان سوم. ترجمه غلامعلی فرجادی، مؤسسه عالی پژوهش در توسعه. انتشارات کوهسار.
- ۵- زاهدی، شمس السادات؛ نجفی غلامعلی. بسط مفهومی توسعه پایدار، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۴، صص ۴۳-۷۶، ۱۳۸۵.
- ۶- رفیع پور، فرامرز، جامعه روستایی و نیازهای آن، چاپ دوم، شرکت سهامی انتشار، بهار ۱۳۷۰.
- ۷- حیاتی، د. (۱۳۸۷). راهبرد مشارکت مردم در حفظ منابع آب بانگرسی به تجربه اجرای پروژه توانمندسازی اهالی روستاهای منطقه کامفیروز فارس. اولین کارگاه آموزشی رویکردهای جدید مشارکتهای مردمی در ساخت و بهره برداری از شبکه های آبیاری و زهکشی. سازمان آب منطقه ای فارس، شیراز، یکم اسفندماه.
- ۸- حیدریان، سیداحمد، گروه کار مشارکت آب بران در مدیریت شبکه های آبیاری و زهکشی، انتقال مدیریت آبیاری مبنای و روش شناسی، کمیته ملی آبیاری و زهکشی ایران، ۱۳۸۶.
- ۹- خدروی، ف. (۱۳۸۳). بررسی عوامل موثر بر مشارکت بهره برداران در اجرای شبکه های آبیاری و زهکشی خوزستان بمنظور ارائه راهکار مناسب. پایان نامه کارشناسی ارشد مدیریت اجرایی، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- ۱۰- ژرژ فوکه، جایگاه تعاون در جامعه، ص ۶۳، ۱۳۷۵.
- ۱۱- شکوری، علی (۱۳۷۰)، «پژوهشی در توسعه و نابرابری در مناطق روستایی. پژوهشهای جغرافیایی»، شماره ۴۱، اسفند ۱۳۸۰.
- ۱۲- فطوری، ه. راهبردها و مبنای بهسازی ساختار مدیریت بهره برداری شبکه های آبیاری و واگذاری آن به شکل های آب بران کارگاه تخصصی مدیریت بهره برداری و نگهداری از شبکه های آبیاری و زهکشی، (سال ۱۳۸۵)
- ۱۳- مطیعی لنگرودی، حسن (۱۳۸۲). برنامه ریزی روستایی با تأکید بر ایران. انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.
- ۱۴- هربرت رابرت مید، لویی بلان نظریه های جامعه شناسی، ترجمه محسن ثلاثی چاپ دوم انتشارات علمی، ۱۳۷۴ انتشارات علمی
- ۱۵- معتمدی، ب. نصرافهانی، م. ج و شفاعی بجنستان، م. (۱۳۸۶). اولین همایش سازگاری با کم آبی، گیلان.

- 16- Bogati, R(1996).A case study of people's participation in Beegn astal and Rupatal (BTRT) watershed management in Nepal . In: Case studies of participation in watershed management in Asia. N. Sharma and M.P. Waglg (Eds). Netherlands ,UNDP, FAO, 1-20.
- 17-Duram , L.A., and K.G.Brown.(1999). Assessing public participation in U.S. watershed planning initiatives. *Society & Natural Resources*.12,455-460
- 18-Hernandes , E.(1995). Monitoring and evaluation of watershed management project achievements. *FAO Conservation Guide* 24.R0me,Italy ,11-45.
- 19- World Bank (2006). Sustainable land management :challenges, opportunities and trade-offs Washington, Dc20433,p:14.[www..siteresources.world bank . org/in TRAD Resources/ustainable-land- management-ebook-pdf](http://www.siteresources.worldbank.org/inTRADResources/ustainable-land-management-ebook.pdf).
- 20-Menizen-Dick,R., Digregorio,M and Mccathy,N.(2004). Methods for studying collective action in rural development in agriculture , *system* 82,197-214.
- 21-Salam,M.a., Noguchi,T.,&Koike , M.2005.Factors influencing the sustained participation of farmers in participatory forestry: a case study in central sal forests in Bangladesh.*Journal of Environmental Management* ,74(1),43-51.
- 22-World Bank.2003.The world bank participation sourcebook. AppendixII: Working paper summaries . [on- line] [http:// www.worldbank.org/wbi/sourcebook/sba2.htm](http://www.worldbank.org/wbi/sourcebook/sba2.htm)
- 23-Hartly,T.W .(2006). Public perception and participation in water reuse .*Desalination*, 187(1-3),115-126.
- 24-Borrini, F.G “ Collaborative management of protect areas” *Jornal of environmental planning and management* . 47, 34-49 ,1999.
- 25-Edwards, B.”Charting the discourse of community action: perspectives from practice in rural wales” , *Journal of rural studies*. 14,63-77,1998
- 26- Panelli, P. “Young rural lives: Stategies beyond diversity” , *Journal of rural studies*.18,113-122,2002